

ӘӨЖ 13.11.47

БИ ӨНЕРІ – МӘДЕНИЕТ ФЕНОМЕНІ

Шымболат Гүлназ Бахытқызы

shymbolat08@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің «Мәдениеттану»
мамандығының 1 курс магистранты, Нұр-сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Адаева Г.А.

Адам мәдениетінің феномені ретіндегі бидің әлеуметтік және коммуникативті маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес, өйткені би әктісі этникалық, ұлттық немесе космополиттік мәдениеттің салты, әлеуметтік-мәдени хабарлама, адамның өзін-өзі көрсетудің экспрессивті пластикалық әрекеті, мәдениаралық қарым-қатынас нысаны және тіпті идеологиялық әдіс ретінде қарастырылуы мүмкін. Би – бұл жазбаша сөйлеудің және музыканың пайда болуынан әлдеқайда ерте пайда болған негізгі коммуникация құралы. Адамдар бір-бірімен және әлеммен қарым-қатынас жасайтын вербалды емес тіл деп қабылдауға болады.

Би – ежелгі өнер. Дәлірек айтсақ, ол кейінірек өнер түріне айналды және бастапқыда қасиетті, салттық сипатқа ие болды. Би адамның өмірі, қарым-қатынасы, үндестік тәсілдерінің бірі. Сол себепті адамзат тарихын оқиғалардың хронологиясы ретінде ғана емес, сонымен бірге қозғалыс тарихы ретінде де қарастыруға болады.

Адамзат өркениетінің басында пайда болған би адамның ішкі эмоционалды жүйесін және сыртқы әлемге деген сезімін білдіру үшін табиғи қажеттілік болып саналды. Адамның табиғи өмір сүру ортасы оның тілінің бүкіл жүйесінің қалыптасуына әсер етті, ал би пайда болған сәттен бастап адамдардың тұрмысымен байланысты. Би – ежелгі тіл. Тілді білместен оны түсіну және көбейту мүмкін емес. Би тілі шындықты жалпылайды және бейнелейді. Ол белгі жүйесінің функционалды рөлін атқарады, сондықтан оны семиотика тұрғысынан зерттеу қажет. Мәдени құбылыс ретінде би халықтың мәдениетін көрсететін өзіндік мәтін.

Алғашқы ритуалдық билер, би-арнаулары және ғибадат билерінің алғашқы формалары қарапайым көрінеді, бірақ олардың семантикалық мазмұны терең символизммен және табиғат пен адамның негізгі принциптеріне ұмтылуымен ерекшеленеді. Ежелгі билердің қимылдары ғаламның мәңгі архетиптерін білдіреді: шеңбер, шаршы, спираль, сызық, нүкте. Бұл ежелгі символдық нысандар немесе геометриялық сызбалар адамның ішкі кеңістігінде күрделі архетиптік элементтердің астына негізделеді. Бұл жағдай бізді Лотман Ю.М. ұсынған семиосфераның даму заңдылықтарына сілтеме жасайды [1].

Ежелгі заманнан бері адамзат мәдениеті тарихында би ерекше орын алады. Бұрынғы дәуірде бірде-бір маңызды оқиға би өнері орындалмай өтпейтін. Салт-дәстүр билері құрбандықтар мен түрлі рәсімдердің ажырамас бөлігі болды. Осы уақытқа дейін әр ұлт өзінің менталитетін бейнелейтін дәстүрлі билерін сақтап келді. Би өнері нақты құбылыстар, оқиғалар немесе нақты объектілер туралы ғана емес, сонымен қатар өнер де болып табылады. Сол себепті би ең алдымен адамның ішкі әлемін, оның эмоционалды жағдайын, көңіл-күйін, сезімдерін, ойларын бейнелейді.

Ритуалдық билерде адамдар табиғи әлемге қосылып, жануарлардың іс-әрекетіне еліктеп, қимылдарды қайталады. Ежелгі адамның билер қозғалыстарының зооморфизмі оны табиғи әлеммен таныстырып қана қоймай, дамып келе жатқан антропогендік қоғамдастықтардың әлеуметтік әлемін кезең-кезеңімен және эволюциялық дамуына ықпал етті. Алғашқы қауымдық дәуірдегі бидің алғышарттары адамның эмоционалды жағдайының шарықтау шегін білдіретін. Яғни, белгілі бір реттеу мен семантиканы қажет ететін салт-жоралар мен рәсімдер болған.

Мәдени-семантикалық тұрғыдан мәдениеттің кез-келген үрдісі немесе құбылысы символдық қасиетке ие, сондықтан оны белгілі бір ақпаратты қамтитын және білдіретін мәдени феномен деп қарастыруға болады. Осыған байланысты би қоғамдағы қарым-қатынас мәселесін едәуір шеше алатын қарым-қатынас нысаны болып табылады. Сол себепті бидің тұжырымдалған теориялық моделі бір жағынан көркемдік форма, ал екінші жағынан мәдени феномен ретінде ажыратуға мүмкіндік береді. Қазіргі таңда би өзінің кең түсінігі негізінде өзінің пәнін анықтауда, ал тар көп функциялы пәндердің қалыптасуы «би» құбылысының ішкі саралануына байланысты пайда болады, мұнда оның маңызды бөлімдері жіктеленеді. Осылай «би феноменін» тәжірибемен толықтырылған құбылыс деп қарастыруға болады. Яғни, би – адамның шығармашылық іс-әрекетінің ерекше түрі.

Бидің синкретизмі билер құрылымының біртұтастығымен, оның ішінде ауызша, музыкалық, би, графикалық, бейнелеу және мүсіндік құралдармен үйлесетін қоғамның діни және практикалық ұйымының бірлігін көрсетті, мұнда түрлі элементтер салттың тиімділігін көрсетеді [2].

Би – бұл сезімдерді бейнелеудің тәуелсіз тілі және қоғамдағы байланысты орнататын құрал. Уақыт өте би өнерге айналып, заманауи жаңа мәнге және жаңа рөлге ие болды. Сонымен қатар би өнері барлық мүмкіндіктерін сақтап қалды. Сол себепті әр мәдениетте би өнері тек коммуникация құралы ғана емес, сондай-ақ эстетикалық көрініс сыйлайтын өнер түрі болып табылады.

Би саласындағы зерттеулердің маңызды бағыты – бұл белгілі бір дәуірдің мәдени және эстетикалық көзқарастарымен байланысты әлеуметтік-тарихи контекст. Пластикалық қозғалыс арқылы потенциалды және тиісті құрылымдардан тұратын жүйе ретінде би өнерінің тілі адамның рефлексиялық тәжірибесінің мағынасын көрсетеді, ал мағынаны білдірудің қайнар көзі мен нәтижесі бидің негізгі материалы – бұл адамның өзі болып табылады. Осы мақсатта өнертанушы Кондратенко Ю.А. би өнерін сипаттау жүйесіне екі бірлікті енгізуді ұсынды: «дене» және «қозғалыс», олардың біріншісін материал ретінде, екіншісін би өнерінің құралы ретінде қарастыруға болады [3].

Яғни, би өнеріндегі негізгі ақпаратты жеткізу үшін адам денесі құрал болып табылады. Бұл басқа да өнер түрлерінен ерекшелейтін айырмашылық деп айта аламыз. Сондай-ақ, би – бұл көркем бейнелеудің ерекше тәсілі бар өнер түрі, оның аясында кеңістік пен уақыттың ырғағы бойынша пластикалық қозғалыстар арқылы көркем тілдің ерекше бейнесі жасалады. Күнделікті практикада пластикалық мотивтерді қабылдау өзгерісі мәдениет теориясында және философияда көрініс табады және би өнерінде бейнеленеді.

Би – сезім мен эмоциялардың көрінісі. Бұл өнер түрі саналы түрде орындалмайды, инстинктивті түрде болады. Сондықтан бидің тілі әмбебап, оның ешқандай негізі жоқ. Өнер түрлерін олардағы жіңішке және мәнерлі бастамалардың арақатынасы бойынша жіктеуден кейін би өнерін экспрессивті өнер түрі ретіне жіктеген дұрыс, сонымен бірге экспрессивті өнердің басқа түрлерінде би графикалық өнерге көбірек бейім болатындығын атап өткен жөн. Сонымен бірге өнер туындысы жасалатын материалдық құралдарға байланысты биді синтетикалық немесе өте әсерлі деп те атайтын өнердің кеңістік уақыша түрлеріне жатқызу керек. Көбіне өнертанушылар оларды театр өнері, әдебиет және кино деп жіктейді.

Би өнері ойыннан басталады деп те саналады. Адамдардың санасының өсуімен, әлеуметтік өмірдің жақсаруымен, рухани қажеттіліктердің артуымен, өмір саласының кеңеюімен, ойындардың жаңа түрлері мен жанрлары пайда болды. Әлеуметтік-мәдени өмірдің әсерінен әртүрлі ойындар ғана емес, ойынның өзі жаңа мәдени құбылыстардың даму үрдісіне әсер ете бастады. Ойын формаларының табиғи білім беру жүйесінде ашық ойындар ерекше дамыған, олар екі негізгі бөлікке бөлінеді: бәсекелестік және би ойындары [4].

Би белгілі бір элементтерді құрайды – әдет-ғұрыптар, қимыл-қозғалыс және ырғақ. Осылай әсемдігімен, көркемдігімен ерекшеленеді. Сондай-ақ, би өнерінің дамуы мен қалыптасуы тек би орындайтын адамдардың шеберлігі үлкен мәнге ие болған жоқ, сонымен қатар көрермендердің мәдени қажеттілігі маңызды болды. Биді халықтың ұлттық мәдениетінің элементі ретінде қарастыруға болады. Кез-келген этностың тарихы, салт-дәстүрі, менталитеті, сонымен бірге оның ішінде пайда болатын сезімдерді білдіретін бұл би өнері. Сол себепті би өнері әлеуметтік-мәдени кеңістікте маңызды мәнге ие.

Қазіргі кезде ұлттық би мәдениеттің әлі де ажырамас бөлігі болып табылады, сондай-ақ қоғамның қызығушылығын көрсетеді. Сонымен бірге ұлттық би қазіргі қоғамға үйлесіп, ұлттық сезімді оята алады.

Қазіргі уақытта би ойын-сауыққа айналды және салт ретінде сирек қолданылады. Осылай өнердің қасиеттілігі кеңінен қабылданбайды, сондай-ақ байыпты зерттелмейді. Яғни, би қажетті күйді өзгерте алатын және ақпарат бере алатын қасиетін жоғалтқан. Біз биді мәдениеттің айнасы ретінде қарастырамыз, өйткені оның объективті бейнесі, үлгісі оның дамуымен бірге жүреді. Қазіргі кезде би өнері діни рәсімнің элементі емес. Бірақ бидің

қасиетті функциясы жоғалғанымен, кейбір салт-дәстүрлерде сақталған. Сондай-ақ, бидің эстетикалық қызметі сақталып, белгілі бір дәуірдің мұраттары мен ережелеріне байланысты өзгерді. Осылай қазіргі би өнері дәуірдің негізгі сипаттамаларын көрсетеді. Яғни, бұқараға бағытталған би әлдеқайда әсерлі болып табылады.

Сонымен бірге би өнері қоғамға белгілі және бәріне жақын мінез-құлық нормаларын, қоғамдағы қатынастарды, мәдени құндылықтарды бейнелейді. Бұл әсіресе халық билерінде айқын көрінеді. Бұл белгілі бір ұлттың кодтық жүйесі. Би – бұл халықтың мәдени мұрасының үлкен бөлігі. Бұл жүйенің ішіндегі адам белгілі бір бидің элементтері арқылы өзін-өзі байланыстырады және жеке басын ұлттық әлеуметтік-мәдени кодтың ажырамас бөлігі ретінде қабылдайды. Би – негізгі бір ритмге бағынатын, үнемі өзгеріске ұшырайтын қозғалыстар арқылы эмоцияны білдіретін құрал. Қазіргі уақытта халықтың дәстүрлі биі күнделікті тұрмысқа жақындап келеді. Оның мәні аймақтық ерекшеліктермен қатар, би орындаушының ерекшелігінде бейнелейді [5].

Адам би арқылы қоршаған ортаға байланысты негізгі әсерін жеткізеді. Себебі би өнері көне заманнан бастап халықтың рухын, мінезін, тұрмыс-салтын білдірді. Әлеуметтік жүйе мен тұрмыс жағдайының өзгеруімен өнердің сипаты өзгеріске ұшырады. Яғни, би күнделікті өмірде де, қоғамдық өмірде де маңызды. Сондай-ақ, әр халықтың мәдениетіне сай би өнері қасиетті деп айта аламыз. Сол себепті би мәдениеттің басқа тілдері сияқты, адамзат тәжірибесін сақтайтын және жеткізетін әлеуметтік-мәдени код болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Лотман Ю.М. Избранные статьи. URL: <http://www.philology.ru/literature1/lotman92b.htm>
2. Каган М.С. Морфология искусства: Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств. – Л.: Искусство. Ленингр. отд-ние, 1972. – 440 с.
3. Кондратенко Ю.А. Система художественного языка танца: специфика, структура и функционирование / Автореф. дисс... докт. искусствоведения. – Саранск, 2010. – 36 с.
4. Тлеубаев, С. Ш. Танцевально-игровая культура (генезис, традиции и пути возрождения) : автореф. ...дис. канд. филос. наук / С.. Ш. Тлеубаев. — Алматы, 2000. — 28 с.
5. Королева Э.А. Ранние формы танца / Э.А. Королева. – Кишинев, 1977. – 214 с.